

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2023. № 9.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.9.14>

УДК 005:502.1:332.14

Ю. С. Гринчук,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0297-7432>*

Н. В. Коваль,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1244-9297>*

Я. В. Вовкотруб,

*бакалавр, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4327-4486>*

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Y. Hrynychuk,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management,
Bila Tserkva National Agrarian University*

N. Koval,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Management, Bila Tserkva National Agrarian University*

Y. Vovkotrub,

Bachelor, Bila Tserkva National Agrarian University

THE IMPLEMENTATION OF A MECHANISM OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF LOCAL COMMUNITIES

У статті досліджено теоретико-методичні основи екологічного менеджменту: проаналізовано підходи науковців до визначення терміна «екологічний менеджмент»; визначено принципи та спеціальні функції екологічного менеджменту; розкрито законодавчо-правову основу для реалізації системи екологічного менеджменту; розроблено класифікацію інструментів екологічного менеджменту.

Особливості впровадження механізму екологічного менеджменту в систему управління територіальних громад розглянуто на прикладі Узинської міської територіальної громади Київської області. З цією метою проаналізовано екологічну ситуацію на території громади; документи, які визначають пріоритети та напрями розвитку громади у сфері екологічної політики; способи й механізми її реалізації.

Доведено, що в систему управління Узинської міської ТГ поступово впроваджуються механізми екологічного менеджменту: визначено мету, принципи та напрями екологічної політики громади, а також відповідальних за її формування та реалізацію; заходи щодо реалізації екологічної політики враховані в планових документах громади; використовуються різноманітні інструменти екологічного менеджменту.

Обґрунтовано основні напрями удосконалення механізму екологічного менеджменту в системі управління Узинської міської ТГ. Зокрема, чітко визначено заходи, реалізація яких сприятиме досягненню операційної цілі 1.4 «Забезпечення енергоефективності», покращенню інформаційно-комунікаційної взаємодії суб'єктів соціального партнерства в сфері реалізації регіональної екологічної політики та підвищенню рівня екологічної свідомості і громадської активності населення.

The article explores the theoretical and methodological foundations of environmental management: it analyses the approaches of scientists to the definition of the term "environmental management"; defines the principles and special functions of environmental management; outlines the legislative and legal basis for

the implementation of the environmental management system; and develops a classification of environmental management tools.

The article considers the peculiarities of introducing the mechanism of environmental management into the management system of territorial communities using the Uzyn urban territorial community (UTC) of the Kyiv region as an example. For this purpose, the authors analysed the ecological situation in the community's territory, studied the documents that determine the priorities and directions of community development in environmental policy, and investigated the methods and mechanisms of its implementation.

It proves that Uzyn UTC is gradually introducing the mechanisms of environmental management into its management system: the purpose, principles and directions of the community's environmental policy, as well as those responsible for its formation and implementation, are determined; measures for the implementation of environmental policy are taken into account in the planning documents; various environmental management tools are utilised.

The article substantiates the main areas of improvement. In particular, it clearly defines measures, the implementation of which will contribute to the achievement of operational goal 1.4 "Ensuring energy efficiency", including: the creation and functioning of a separate unit in the organizational structure of community management responsible for the development, adoption and implementation of decisions regarding the development of energy efficiency potential; conducting an energy audit of facilities; development of the "energy-efficient community" concept based on the results of the audit; establishment of specific goals and planned indicators of the development of TG in the field of energy management; development of specific energy modernization projects of individual objects; reclamation of spontaneous landfills and use of these and other low-productivity lands for growing energy crops; development of "green" business initiatives that will help increase energy efficiency (production of biofuel, pallets made of wood and agricultural waste, development of alternative electricity, etc.).

The article concludes that the basis of forming environmental safety and implementing the environmental policy of Uzyn UTC should be a participatory approach and cross-sectoral social partnership. It also summarises the environmental management tools social partnership entities use in regional environmental policy implementation.

In order to increase the effectiveness of social partnerships, it develops measures to improve the information and communication interaction of its subjects and increase the level of environmental awareness and public activity of community residents.

Ключові слова: *екологічний менеджмент, механізм та інструменти екологічного менеджменту, сталий розвиток, територіальна громада.*

Keywords: *environmental management, mechanism and environmental management tools, sustainable development, local community.*

Постановка проблеми. Ще до повномасштабного вторгнення рф науковці характеризували екологічну ситуацію в Україні як кризову внаслідок розвитку сировинно-видобувних, енерговитратних, ресурсозатратних та екологічно небезпечних галузей виробництва; використання високовідходних, застарілих технологій; екстенсивний характер використання природних ресурсів. Наслідком стало значне погіршення здоров'я населення: зростання онкологічних захворювань, вроджених патологій, хвороб серцево-судинної та дихальної систем тощо [1, с. 181-182; 2; 3, с. 52].

Нині екологічна ситуація погіршується щоденно. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, на початок липня екологічні збитки від бойових дій становили €51 млрд або 2 трлн грн без урахування екоциду рф на Каховській ГЕС. Тобто кожен день війни коштує Україні €102 млн або 4 млрд грн екологічних збитків [4]. Міністерство також попередньо оцінило прямі збитки навколишньому середовищу внаслідок підриву Каховської ГЕС в \$1,5 млрд [5].

Одним із напрямів розв'язання зазначеної проблеми є ефективне впровадження органами влади та управління різних рівнів та керівництвом підприємств сучасної концепції екологічного менеджменту.

З огляду на це особливої актуальності набувають питання вивчення й впровадження механізмів та інструментів екологічного менеджменту на регіональному рівні, адже внаслідок поглиблення процесів демократизації та децентралізації системи державного управління саме на регіональному рівні та рівні територіальних громад можливо максимально повно врахувати екологічні потреби населення, розробити й реалізувати проєкти і програми екологічного розвитку регіону [6; 7, с. 1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток системи екологічного менеджменту як засобу модернізації українських підприємств вивчали Ю. В. Білявська та О. В. Мінаков [8], К. А. Дем'яненко [9], М. Д. Михайлова та О. К. Костенко [1]. Механізми державного та регіонального управління у сфері формування і реалізації екологічної політики досліджували Г. М. Буканов [7; 10; 11] та Р. Р. Білоскурський [12]. Особливості екологічного менеджменту як нової парадигми муніципального управління розглядали В. О. Мартиненко [6; 13] та С. С. Нешик [14]. Інструменти формування механізму екологічного менеджменту вивчали О. І. Бабчинська [2], В. І. Когут та О. М. Салавор [15], Т. Ю. Перга [16].

Проте практично відсутні дослідження, які б концентрувалися на проблемах ефективного впровадження механізму екологічного менеджменту в систему управління територіальних громад.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз та узагальнення теоретико-методичних основ екологічного менеджменту та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо впровадження механізму екологічного менеджменту у систему управління територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «екологічний менеджмент» вперше використано у «Порядку денному на XXI століття» (англ.

Agenda 21), який прийнято ООН на Саміті Землі – Міжнародній конференції з довкілля і розвитку, яка відбулась у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро. Порядок денний – це план дій щодо сталого розвитку, у якому наголошувалось, що екологічний менеджмент слід вважати ключовою домінантою сталого розвитку та вищим пріоритетом промислової діяльності і підприємництва [17, с. 160].

Аналіз наукових праць дає можливість виділити кілька підходів вчених до визначення терміна «екологічний менеджмент», під яким розуміють:

- діяльність економічних суб'єктів щодо досягнення екологічних цілей, якими є оптимізація взаємодії людини і природи, зокрема, дотримання екологічної безпеки, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, збереження навколишнього природного середовища [17, с. 168-169; 18, с. 11; 8, с. 28; 19, с. 5];

- тип управління, що спрямований на формування й розвиток екологічного виробництва, екологічної культури та нової екологічної якості життєдіяльності людей [6; 7, с. 28; 11, с. 22];

- складова системи управління, сконцентрована на керуванні екологічними аспектами [9, с. 119; 2; 20, с. 2].

Вважаємо, що найповніше трактування екологічного менеджменту наведено у міжнародному стандарті ISO 14000: «Система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, яка включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, цілей і завдань» [9, с. 117]. Міжнародні стандарти передбачають поступовий, цілеспрямований розвиток системи екологічного менеджменту за типом спіралі (розробку, реалізацію, коригування екологічної політики) та постійну роботу з покращення всіх показників, що відображають екологічні аспекти діяльності економічних суб'єктів [3, с. 57; 17, с. 152].

Доречно зауважити, що в наукових джерелах [3; 1] поряд з терміном «екологічний менеджмент» розглядається термін «екологічне управління».

Якщо в першому випадку стверджується, що часто ці терміни ототожнюються, то М. Д. Михайлова та О. К. Костенко під екологічним управлінням розуміють діяльність державних органів і економічних суб'єктів на регіональному і національному рівні, «спрямовану на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку і реалізацію відповідних цілей, проектів і програм». При цьому використовуються переважно адміністративно-командні методи [1, с. 183]. Вважаємо, що ці терміни є синонімами, беручи до уваги переклад словосполучення “environmental management system” – “система екологічного управління” у ДСТУ ISO 14001:2015.

Принципи екологічного менеджменту висвітлено в працях [3, с. 55; 6; 18, с. 12; 19, с. 6-7]. Згідно з [3, с. 55], принципами екологічного менеджменту є визначення екологічної політики, планування з метою досягнення її цілей, реалізація планів та програм, оцінка й вимірювання досягнутих показників та постійне поліпшення системи екологічного менеджменту. На нашу думку, це скоріше загальні функції системи екологічного менеджменту.

Вважаємо, що до основних принципів екологічного менеджменту слід віднести: право на здорове і продуктивне життя кожної людини в гармонії з природою; співпрацю в дусі глобального партнерства з метою збереження, охорони та відновлення екосистеми Землі; відповідальність за екологічні наслідки управлінських рішень; попередження екологічних ризиків та негативних екологічних наслідків господарської діяльності; компенсацію повної вартості екологічного збитку користувачем (споживачем).

Спеціальні функції екологічного менеджменту описані у працях [17, с. 173; 19, с. 7; 3, с. 52], проте вважаємо, що найбільш чітко вони сформульовані в монографії [21, с. 95]: «1) ідеологічна (розробка принципів, напрямків, стратегічних засад та порядку денного); 2) організаційно-координаційна (імплементация рішень, керування та узгодження діяльності різних установ); 3) правова (створення відповідного правового базису); 4) фінансова (акумулювання необхідних коштів для виконання поставлених цілей та

завдань); 5) ревізійно-контрольна (реалізується через роботу органів з відповідною компетенцією та періодичний характер проведення започаткованих зібрань); 6) моніторингу й оцінки (відбувається за допомогою широкого кола систем вимірювання змін стану довкілля та результатів екологічної політики)».

Необхідно зазначити, що система екологічного менеджменту функціонує на територіальному рівні у вигляді ієрархії: глобальна, державна, регіональна екологічна політика, окрема територія (місто, селище або природна зона), підприємство, та базується на міжнародних та національних екологічних стандартах [7, с. 14; 11, с. 23].

До основних міжнародних стандартів належить серія стандартів ISO 14000, розроблена неурядовою міжнародною організацією стандартизації International Organization for Standardization (ISO). Зазначені стандарти спрямовані на визначення компаніями своєї екологічної політики, створення відповідної організаційної структури, розробку документів та правил, дотримання яких сприятиме підвищенню ефективності системи екологічного менеджменту (СЕМ) підприємства чи організації [11]. Тобто ці стандарти забезпечують організації методологією для управління наслідками їх діяльності для навколишнього середовища. Всі стандарти серії є добровільними для застосування.

Велику кількість стандартів серії ISO 14000 можна поділити на три групи: 1) принципи створення та використання системи екологічного управління; 2) інструменти екологічного контролю та оцінки; 3) стандарти, орієнтовані на продукцію [11, с. 25].

В Україні міжнародні стандарти серії ISO 14000 прийняті як національні в 1997 р. Центральним документом серії вважається ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування».

На державному рівні система екологічного менеджменту регулюється екологічним законодавством:

- Конституцією України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (статті 16, 50);

- кодексами України: Земельним (від 25.10.2001 р. № 2768-III), Водним (від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР), Лісовим (від 21.01.1994 р. № 3852-XII), Про надра (від 27.07.1994 р. № 132/94-ВР);

- Законами України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII, «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV, «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-XII, «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. № 591-XIV, «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III, «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1991 р. № 2456-XII, «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII, «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 р. № 1862-IV, «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII, «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII, «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 р. № 3038-VI, «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР, «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. № 2245-III, «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13.07.2000 р. № 1908-III, «Про екологічну мережу України» від 24.06.2004 р. № 1864-IV. Набирає чинності Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 р. № 2320-IX.

Таким чином, можемо констатувати, що в Україні створена законодавчо-правова основа для реалізації системи екологічного менеджменту.

Механізм екоменеджменту – це сукупність принципів, цілей, функцій, методів та інструментів впливу на наслідки діяльності суб'єктів господарювання для навколишнього середовища та формування безпечних екологічних умов життєдіяльності людини.

Г. М. Буканов виділяє кілька механізмів державного управління у сфері реалізації екологічної політики на регіональному рівні, які взаємодіють один з одним, що призводить до ефективного синергетичного результату впливу на об'єкт управління:

1) нормативно-правовий (функція – вдосконалення й адаптація екологічного законодавства України до законодавства ЄС, міжнародних угод та конвенцій);

2) адміністративно-організаційний (розробка основних стратегічних засад регіональної екологічної політики; формування системи моніторингу, контролю та оцінювання стану довкілля; координація взаємодії суб'єктів публічного екологічного управління);

3) фінансово-економічний (оптимізація бюджетного й позабюджетного фінансування у сфері охорони довкілля, стимулювання розвитку «зелених» інвестицій та «зеленої» економіки в регіоні);

4) інформаційно-комунікаційний (налагодження інформаційної й комунікаційної взаємодії з екологічних питань з усіма сферами суспільства й суб'єктами управління; підтримка державно-приватно-громадської взаємодії в процесі ухвалення управлінських рішень у сфері захисту довкілля на основі принципів міжсекторального соціального партнерства; розвиток екологічної освіти з метою формування екологічної свідомості, моделей екологічної поведінки й споживання населення);

5) інституційний (формування інституційної системи управління у сфері захисту довкілля, унормування та впорядкування взаємодії між суб'єктами управління у сфері реалізації регіональної екологічної політики) [7, с. 5, 9, 29; 10, с. 28-30].

На практиці механізм екологічного менеджменту реалізується за допомогою інструментів екоменеджменту (рис. 1), під якими розуміємо засоби впливу на соціально-економічні процеси, які дозволяють запобігти або мінімізувати негативні наслідки впливу господарської діяльності на довкілля.

Рис. 1. Класифікація інструментів екологічного менеджменту

Джерело: [22, с. 190].

Особливості впровадження механізму екологічного менеджменту в систему управління територіальних громад було досліджено на прикладі Узинської міської територіальної громади Київської області, до складу якої входить місто Узин та 19 сіл. На території громади проживає близько 20 тис. осіб, земельний фонд становить 40390,9 га (403,91 км²).

Аналіз екологічної ситуації в Узинській ТГ дає можливість зробити висновок, що окремі проблеми потребують якнайшвидшого вирішення.

1. Поводження з твердими побутовими відходами:

- незадовільний технічний стан полігону твердих побутових відходів (експлуатується з 1989 р., розрахунковий термін експлуатації – 11 років, фактичний – 31 рік; проектна потужність – 18,3 тис. тонн або 83,2 тис. м³;

фактично на полігоні станом на 01.10.2021 р. було розміщено майже вдвічі більше відходів; протягом досліджуваного періоду спостерігається значне зростання обсягів їх утворення), тобто полігон переповнений, потребує реконструкції та рекультивації території;

- існування несанкціонованих сміттєзвалищ (причина – низька екологічна свідомість мешканців громади, небажання зазнавати додаткових витрат на утримання домогосподарств);

- відсутність системи роздільного збору сміття та утилізації твердих побутових відходів на території громади (в загальній масі відходів основна частка – це виробничі відходи IV класу небезпеки та тверді побутові відходи, з яких близько 50 % – поліетилен, пластмаса, гума, скло, метали, деревина, тобто цінні компоненти, які через відсутність роздільного збору, служби з сортування та складування, не утилізуються, а вивозяться на сміттєзвалище);

2) забезпечення населення якісною питною водою:

- зношеність та аварійний стан водопровідно-каналізаційних мереж громади (централізоване водопостачання та водовідведення здійснюється лише на території м. Узин та забезпечується КП «Узинводоканал», яке було створене в 1964 р.; нині не працює станція хлорування – дільниця водоочисних споруд);

- незадовільний стан каналізаційних очисних споруд (послуги з водовідведення отримують мешканці виключно на території багатоповерхової забудови – 5,83 тис. споживачів; загальний об'єм забору прісних підземних вод у цілому 240132 м³/рік, скидання недостатньо очищених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти – 208047 м³/рік);

- відсутність на об'єктах зливової каналізації, систем зворотного використання води (поверхневі стоки з території м. Узин потрапляють до міської каналізації та скидаються безпосередньо до водойм без очистки; кілька підприємств скидають забруднені стоки безпосередньо у водойми, а також до міської каналізації; показники ХСК та БСК₅ у контрольних створах водних об'єктів регіону значно вищі за норму, що свідчить про непридатність води з природних водойм для господарсько-питних цілей);

3) забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту (близько 30 % від загального обсягу викидів) та відсутність пилогазоочисного устаткування на підприємствах (за даними Головного управління статистики у Київській області за 2018 р. обсяг викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел по м. Узин становив 277,563 тис. тонн, 2019 р. – 250,286 тис. тонн);

4) ліквідація техногенного забруднення авіаційним гасом території м. Узин;

5) низький рівень екологічної культури населення.

Інтереси мешканців громади представляють 26 депутатів Узинської міської ради, в якій працюють 4 постійних депутатських комісії, в тому числі комісія з питань агропромислового комплексу, земельних, водних, лісових ресурсів, екології, використання надр.

Комплексним документом, який визначає пріоритети та напрями розвитку громади у сфері економічної, соціальної, екологічної політики та способи й механізми їх втілення, є Стратегія розвитку Узинської міської об'єднаної територіальної громади на період до 2025 року. У ній на основі SWOT-аналізу та соціологічного дослідження думки жителів громади сформульоване стратегічне бачення: Узинська ТГ – інвестиційно приваблива, екологічно чиста, з комфортними умовами проживання та відпочинку, з розвинутим малим і середнім бізнесом у сфері сільського господарства та переробної промисловості.

Також в Стратегії визначені стратегічні, операційні цілі та завдання в сфері екологічної політики (табл. 1).

Слід зауважити, що завдання 1.4.2 та 2.2.3 відповідають сьомій та шостій цілям сталого розвитку України на період до 2030 р.: «забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх» та «забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією» [23].

**Таблиця 1. Цілі та завдання в сфері екологічної політики,
визначені в Стратегії розвитку Узинської міської ОТГ**

Стратегічні цілі	Операційні цілі	Завдання
1. Економічний розвиток у сфері промисловості та сільського господарства	1.4. Забезпечення енергоефективності	1.4.1. Впровадження енергоефективних і енергозберігаючих технологій
		1.4.2. Підтримка альтернативної енергетики
2. Розвиток благоустрою громади та підвищення якості послуг для мешканців	2.2. Розвиток інфраструктури та благоустрій громади	2.2.1. Покращення інструментів просторового планування. Благоустрій житлово-комунальної інфраструктури
		2.2.3. Модернізація інфраструктури водовідведення, водопостачання, каналізації
		2.2.5. Налагодження системи збору, переробки та утилізації ТПВ

В Плані реалізації Стратегії розвитку Узинської міської ТГ на 2019-2025 роки деталізуються завдання, визначені Стратегією, вказані орієнтовні строки їх реалізації, фінансове забезпечення та посадові особи, відповідальні за їх виконання. Також наведено каталог конкретних технічних завдань на проекти місцевого розвитку – близько десяти проектних ідей пов'язані з виконанням завдань в сфері екологічної політики (наприклад, технічне завдання на проектну ідею № 27 «Розбудова існуючих систем водовідведення, водопостачання та каналізації», № 30 «Впровадження системи збору, переробки та утилізації ТПВ» тощо).

У Програмі соціально-економічного та культурного розвитку Узинської міської територіальної громади на 2022-2024 рр. розділ 11 присвячений стану навколишнього природного середовища. В ньому коротко описано заходи, які вже були реалізовані в галузі екологічного політики. Також в Програмі наведено перелік чинних цільових програм, які передбачені до виконання у 2022-2024 рр., серед яких Програма охорони навколишнього природного середовища Узинської міської територіальної громади на 2019-2030 роки. У цій програмі визначені: мета, принципи, пріоритетні напрями екологічної політики громади; механізми та перелік конкретних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації програми з

вказівкою термінів виконання, джерел фінансування, необхідного обсягу коштів та відповідальних виконавців.

Пріоритетні напрямки екологічної політики Узинської міської ТГ:

- вирішення питань утилізації побутових та промислових відходів;
- поліпшення екологічного стану повітряного і водного басейнів, земельних, лісових ресурсів та якості питної води;
- гарантування радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- формування збалансованої системи природокористування та структурної перебудови виробничого потенціалу економіки, екологізація технологій у промисловості, енергетиці, будівництві та на транспорті;
- збереження біологічного та ландшафтного розмаїття;
- благоустрій та озеленення громади;
- екологічна освіта та виховання;
- вдосконалення системи екологічного управління громадою [24].

Також в Програмі чітко визначені екологічні індикатори сталого розвитку Узинської міської ТГ: 1) відсотковий показник задоволення населення станом довкілля на підставі проведення щорічного соціологічного опитування; 2) щорічний відсоток бюджетних та інших коштів, спрямований на фінансування екологічних та природоохоронних заходів; 3) якість атмосферного повітря (кількість днів на рік, коли концентрації окису вуглецю, сполук сірки, двоокису азоту, зважених речовин, пилу та інших забруднювачів перевищують гранично допустимі концентрації); 4) якість поверхневих вод на підставі проведення аналітичних вимірів хімічного, органічного та бактеріологічного забруднення внутрішніх водойм у межах громади; 5) якість питної води (відсоток проб, які відповідають державному стандарту); 6) відсотковий показник перероблених та знешкоджених побутових і промислових відходів по відношенню до обсягів їх утворення та захоронення; 7) обсяг споживання природних ресурсів (щорічне середнє споживання питної води, електроенергії, газу, теплової енергії на одного мешканця селища на добу); 8) здоров'я населення (щорічні показники

захворюваності, які обумовлені станом навколишнього природного середовища: захворювання кишково-шлункового тракту, органів дихання, онкозахворювання, інфекційні та ін.); 9) площа природно-рекреаційної зони (щорічні середні показники на одного мешканця в межах громади) [24].

Слід також зазначити, що відділ економічної, інвестиційної діяльності та агропромислового розвитку Узинської міської ради щороку здійснює моніторинг наслідків виконання Програми соціально-економічного та культурного розвитку Узинської міської ТГ на 2022-2024 рр. для довкілля, у тому числі для здоров'я населення. Його результати оприлюднюються на офіційному веб-сайті Узинської міської ради. Здійснення моніторингу дає можливість своєчасно виявляти недоліки і порушення, що негативно впливають на комфортність проживання населення, і обґрунтовувати необхідні заходи щодо їх усунення.

На жаль, повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало на заваді багатьом планам, що пов'язано, в першу чергу, зі складною економічною ситуацією та дефіцитом фінансування. Дані звіту про результати проведення моніторингу реалізації Стратегії розвитку та Програми соціально-економічного та культурного розвитку Узинської міської територіальної громади за 2022 рік свідчать про недофінансування заходів з реалізації екологічної політики на території громади.

Отже, проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що в систему управління Узинської міської ТГ поступово впроваджуються механізми екологічного менеджменту: визначена мета, принципи та напрями екологічної політики громади; визначено відповідальних за її формування та реалізацію (постійна комісія Узинської міської ради з питань агропромислового комплексу, земельних, водних, лісових ресурсів, екології, використання надр), заходи щодо реалізації екологічної політики враховані в планових документах громади (Стратегії розвитку на період до 2025 р., Плані реалізації Стратегії розвитку на період 2019-2025 рр.; Програмі соціально-економічного та культурного розвитку на 2022-2024 рр., Програмі охорони навколишнього

природного середовища на 2019-2030 рр.), використовуються різноманітні інструменти екологічного менеджменту (стратегічна екологічна оцінка, екологічний моніторинг, екологічне нормування, екологічна освіта та виховання, різноманітні економічні інструменти).

Вважаємо, що на нинішньому етапі розвитку основним напрямком екологічної політики Узинської міської ТГ має стати енергоефективність, адже заходи з енергоефективності зміцнюють кожен з трьох сфер сталого розвитку:

- екологічну, оскільки призводять до зменшення обсягів використання викопного палива та викидів парникових газів, які є причиною глобального потепління;

- соціальну – сприяють тепловому комфорту працівників та відвідувачів громадських будівель;

- економічну – зменшують витрати на утримання громадських будівель, а зекономлені кошти можна використати на задоволення інших потреб громади [25, с. 29]. Це підтверджують такі дані: середньостатистичне місто з населенням 35 тис. осіб у 2018 р. витрачало понад 10 млн грн на оплату енергоресурсів для бюджетних будівель та ще близько 20 млн грн мешканці витрачали на опалення будинків. А середньостатистична ОТГ з населенням близько 10 тис. осіб, до складу якої входять лише сільські території, витрачала близько 3 млн грн на забезпечення енергетичних потреб бюджетних будівель і ще понад 12 млн грн на енергетичні ресурси витрачало населення [26, с. 15]. Оскільки енергоносії в Україні постійно дорожчають, обсяг коштів, які щороку виділяються з бюджету громади на їх оплату, теж постійно зростає.

Окремо слід наголосити, що енергоефективність є фундаментальним елементом енергетичної безпеки. Питання енергетичної безпеки особливо актуалізувалось після масованих обстрілів російською федерацією української енергетичної інфраструктури взимку 2022-2023 рр.

Потенціал енергоефективності можна розкрити лише за умови реалізації як жорстких (інвестиційні проєкти з теплової модернізації будівель), так і м'яких (стимулюють поведінку, орієнтовану на енергозбереження) заходів.

Слід підкреслити, що в умовах браку фінансування, особливу увагу необхідно приділяти, в першу чергу, м'яким заходам, які дозволяють заощадити 5-10 % спожитої в будівлі енергії [25, с. 53].

Основними перспективними напрямками у сфері енергоефективності Узинської міської ТГ є:

1) навчання у сфері енергетичного та екологічного менеджменту для керівництва ТГ та всіх зацікавлених осіб, які бажають долучитися до заходів з енергетичної модернізації в громаді;

2) створення та функціонування в організаційній структурі управління громадою окремої ланки, відповідальної за розробку, ухвалення та реалізацію рішень щодо розвитку потенціалу енергоефективності;

3) проведення енергетичного аудиту об'єктів на території ТГ;

4) розроблення за результатами аудиту концепції «енергоефективної громади», в якій обґрунтовуватимуться напрями розв'язання наявних енергетичних проблем;

5) встановлення конкретних цілей і планових показників розвитку ТГ в сфері енергетичного менеджменту;

6) розроблення конкретних проєктів енергомодернізації окремих об'єктів;

7) рекультивация стихійних сміттєзвалищ та використання цих та інших малопродуктивних земель для вирощування енергетичних культур (міскантус, павловнія, енергетична верба);

8) розвиток проєктів «зеленого» бізнесу, які сприятимуть підвищенню енергоефективності (виробництво біопалива, палет – деревних та з використанням сільськогосподарських відходів, розвиток альтернативної електроенергетики тощо).

9) налагодження системи моніторингу енергоефективності в ТГ;

10) проведення інформаційних кампаній та освітніх заходів з метою пропагування переваг енергоефективності, енергозбереження, розвитку відновлюваної енергетики, формування енергоощадної та екологічно орієнтованої поведінки жителів ТГ [27].

Узинській міській ТГ слід приєднатися до Угоди мерів – ініціативи Європейської Комісії, яка об'єднує органи місцевого самоврядування задля спільної боротьби з глобальними змінами клімату. Це дасть можливість отримати доступ до освітніх матеріалів, обміну досвідом, допомогу та консультації щодо енергетичного планування, міжнародної технічної та фінансової допомоги.

В основі формування екологічної безпеки та реалізації екологічної політики Узинської міської ТГ має лежати партисипативний підхід та міжсекторне соціальне партнерство.

Суб'єкти соціального партнерства в сфері реалізації регіональної екологічної політики та інструменти екологічного менеджменту, які вони застосовують, представлені в таблиці 2.

Таблиця 2. Суб'єкти соціального партнерства в сфері реалізації регіональної екологічної політики та інструменти екологічного менеджменту, які вони застосовують

Суб'єкти соціального партнерства	Інструменти екологічного менеджменту
Державний сектор	
Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України; Державна екологічна інспекція України; органи місцевого самоврядування; органи спеціалізованого функціонального управління (Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Міністерство внутрішніх справ України); органи спеціалізованого управління з використання окремих видів ресурсів (Державна служба геології та надр України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру; Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України); науково-освітні заклади.	Інформування та комунікація; стратегічна екологічна оцінка та оцінка впливу на довкілля; системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції; екологічний облік; технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки; законодавство України у сфері охорони навколишнього природного середовища; освіта в інтересах сталого розвитку; економічні та фінансові механізми; комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [28, розділ 2]

Продовження таблиці 2.

Суб'єкти соціального партнерства	Інструменти екологічного менеджменту
Бізнес	
Бізнес-структури, переважно великі підприємства, які, з одного боку, часто є головними забруднювачами довкілля, а з іншого – є лідерами у формуванні регіональної соціальної та екологічної політики, реалізації екологічних програм, створенні благодійних фондів тощо [29, с. 88].	Корпоративна соціальна відповідальність – добровільні дії компаній, які приносять користь навколишньому середовищу або зменшують негативний вплив бізнесу на навколишнє середовище [30, с. 33]. Ознаки екологічної корпоративної відповідальності: 1) екологічний аудит (оцінювання впливу діяльності організації на довкілля та розробка за результатами аудиту пріоритетних напрямів екологічної політики організації; 2) дотримання екологічних зобов'язань (екологічного законодавства; відповідальність за збитки, завдані довкіллю); 3) енергетичний та сировинний менеджмент (використання відновлюваної енергії, ефективне використання ресурсів, застосування інноваційних технологій переробки відходів, та технологій замкнутих циклів, постійний аналіз екологічних витрат та переваг); 4) заохочення корпоративної культури, заснованої на екологічних цінностях; 5) ефективне залучення зацікавлених сторін (інформування та врахування думки органів влади, громади; регулярне звітування про вплив діяльності на навколишнє середовище ([30, с. 33-34; 31, с. 36]).
Інституції громадянського суспільства	
Громадські організації	Інформаційно-комунікаційні (доводять інформацію про реальний стан довкілля до органів влади; впливають на свідомість та поведінку громадян; їх участь в прийнятті та реалізації управлінських рішень щодо впливу на довкілля дає змогу корегувати програми і плани відповідно до інтересів чи потреб громади).

Джерело: складено на основі аналізу та узагальнення [28; 29, с. 88; 30, с. 33-34; 31, с. 36].

Г. М. Буканов наголошує, що ефективність соціального партнерства в сфері екологічної політики залежить від таких чинників: 1) узгодженість нормативно-правової бази; 2) налагоджена інформаційно-комунікаційна взаємодія суб'єктів соціального партнерства; 3) високий рівень екологічної свідомості і громадської активності населення [29, с. 88].

Оскільки нормативно-правову базу екологічного менеджменту проаналізовано вище, акцентуємо увагу на двох інших чинниках ефективності соціального партнерства у сфері екологічної політики.

З метою покращення інформаційно-комунікаційної взаємодії суб'єктів соціального партнерства в межах Узинської міської територіальної громади потрібно:

- активізувати діалог між учасниками процесу розвитку територіальної громади з екологічних питань, зокрема, шляхом проведення соціологічних досліджень та громадських слухань щодо запланованої або здійснюваної на території громади господарської діяльності, обговорення актуальних питань екологічної політики на сторінці міської ради в мережі Internet;

- підвищити поінформованість у питаннях навколишнього середовища, забезпечити доступність, якість та повноту екологічної інформації для членів громади, зокрема, шляхом створення на web-сайті міської ради сторінки з максимально повною інформацією про результати моніторингу стану навколишнього середовища; мету, завдання, принципи, напрями, інструменти екологічної політики громади; нормативно-правові документи, що регулюють питання екологічної політики; перелік заходів (жорстких та м'яких) та періодичні звіти щодо реалізації екологічної політики.

З метою підвищення рівня екологічної свідомості і громадської активності населення слід:

- муніципалітету та комунальним підприємствам стати взірцем для жителів громади щодо дотримання правил сортування сміття;

- сприяти соціальній організації жителів громади, підтримувати волонтерські ініціативи щодо покращення стану навколишнього середовища;

- сприяти розвитку громадського контролю за станом довкілля та дотриманням підприємствами, установами, організаціями та громадянами на території громади норм законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- залучати бізнес-структури, громадські організації, науково-освітні установи, громадськість до розробки та реалізації цільових програм охорони навколишнього середовища на основі принципів міжсекторного соціального партнерства та укладання угод про соціальне партнерство;

- розробити механізм фінансового забезпечення заходів з охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки (наприклад, шляхом створення цільового екологічного фонду) тощо.

Вважаємо, що необхідно оптимізувати структуру управління Узинської міської ради та створити у ній відповідний підрозділ або ввести до складу Відділу ЖКГ, благоустрою та розвитку інфраструктури посаду менеджера екологічних систем, щоб системно інтегрувати екологічні аспекти в усі важливі рішення міськради.

Висновки. Таким чином, механізм екологічного менеджменту, за порівняно невеликих витрат на впровадження в систему управління територіальних громад, дає можливість: ухвалювати обґрунтовані рішення щодо розробки та реалізації виваженої екологічної політики на рівні громади; гармонізувати взаємодію суспільства і природи, заощаджувати природні ресурси та внаслідок цього знижувати витрати; покращувати імідж громади та її органів влади.

Література

1. Михайлова М. Д., Костенко О. К. Екологічний менеджмент як засіб керування природоохоронною діяльністю підприємств. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ*. 2016. С. 181-185. URL: <https://docplayer.net/89437336-Udk-338-ekologichniy-menedzhment-yak-zasib-keruvannya-prirodoohoronnoyu-diyalnisty-pidpriemstv.html>
2. Бабчинська О. І. Інструменти формування механізму екологічного менеджменту в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2020. №10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8250>
3. Сагайдак Ю., Харченко Т., Гацька Л. Розвиток системи екологічного менеджменту як засобу модернізації українських підприємств. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2021. №3(216). С. 52-59.

4. Руслан Стрілець про те, скільки Україні коштує один день російської військової агресії. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministr-ruslan-strilets-pro-te-skilky-ukraini-koshtuie-odyn-den-rosiiskoi-viiskovoi-ahresii> (дата звернення 08 липня 2023 р.).

5. Щонайменше \$2 млрд прямих збитків завдано Україні через підри्व Каховської ГЕС. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=80cfdcfb-8ffb-453c-897d-cf28f575c646&title=ZbitkCherezPidrivKakhovskoiGes> (дата звернення 30 червня 2023 р.).

6. Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як нова парадигма муніципального управління. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 2(25). С. 116-120.

7. Буканов Г. М. Формування та реалізація державної екологічної політики на регіональному рівні: автореф. дис. ... д-р наук з держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2021. 43 с.

8. Білявська Ю. В., Мінаков О. В. Формування екологічного менеджменту на підприємстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. Вип. 37. С. 24-28.

9. Демяненко К. А. Сутність екологічного менеджменту та конкурентоспроможності підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2015. Том 19. № 3. С. 114-121.

10. Буканов Г.М. Механізми державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2020. Вип. 20. С. 26-31.

11. Буканов Г. М. Екологічний менеджмент як еколого-центристська система державного управління. *Наукові перспективи. Серія: Державне управління*. 2020. № 4 (4). С 17-29.

12. Білоскурський Р. Р. Механізми державного регулювання в системі еколого-економічного розвитку України. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Том 2. Випуск 1. С. 14-27.

13. Мартиненко В. О. Екологічний менеджмент як важлива складова забезпечення екологічної безпеки в місті. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 607-610.

14. Нешик С. С. Вплив органів місцевого самоврядування на покращення екологічної ситуації в регіоні. *Державне управління: теорія та практика*. 2005. № 2. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/region/05nssesr.pdf>

15. Когут В. І., Салавор О. М. Впровадження інструментів екологічного менеджменту як шлях до сталого розвитку / *Сучасні проблеми екології: тези XIII Всеукр. наук. on-line конф. студентів, магістрів та аспірантів з міжнародною участю*, м. Житомир, 15 бер. 2017 р. Житомир : ДЖТУ, 2017. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/61.pdf>

16. Перга Т. Інноваційні механізми екологічного менеджменту в Україні. *Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 2(67). С. 75-86.

17. Екологічний менеджмент : навч. посіб. / за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 407 с.

18. Бунякова Ю. Я. Екологічний менеджмент : конспект лекцій. Одеса : ОДЕКУ, 2018. 126 с.

19. Лук'янова О. М. Екологічний менеджмент : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2022. 66 с.

20. Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування : ДСТУ ISO 14001:2015. К. : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 37 с.

21. Перга Т. Ю. Глобальна екологічна політика та Україна : монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 288 с.

22. Вовкотруб Я. В., Коваль Н. В. Сучасні інструменти регіонального механізму екологічного менеджменту / *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки* : збірник тез доповідей міжн. наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти, м. Рівне, 11-12 травня 2023 р. Рівне : НУВГ, 2023. С. 188-190.

23. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

24. Програма охорони навколишнього природного середовища Узинської міської територіальної громади на 2019-2030 роки. Узин, 2023. 23 с.

25. Крайні практики та поради щодо створення енергоефективних ЦНАП в ОТГ. Досвід Програми «U-LEAD з Європою». 2019. 176 с.

26. Енергетична самодостатність громад: шлях до економічного розвитку та порятунку планети (посібник для органів місцевого самоврядування) / Мартинюк А. М. та ін. К : Типографія Quick Print, ФОП "Попов Дмитро Вікторович", 2019. 79 с.

27. Файфура В., Країнський І. Еколого-енергетична модернізація розвитку об'єднаних територіальних громад. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2018. Вип. 23. С. 16-19.

28. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

29. Буканов Г. М. Соціальне партнерство як інструмент реалізації екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. Серія: Державне управління. 2019. № 22. С. 84-89.

30. Бочарова Н. А. Екологічний аспект корпоративної соціальної відповідальності підприємств. *Економіка транспортного комплексу*. 2020. Вип. 35. С. 32-47.

31. Грішнова О. А., Думанська В. П. Екологічний вектор соціальної відповідальності. *Економіка і управління*. 2011. № 3. С. 32-38.

References

1. Mykhajlova, M. D. and Kostenko, O. K. (2016), "Environmental management as a means of managing environmental protection activities of enterprises", *Visnyk students'koho naukovoho tovarystva DonNU*, available at:

<https://docplayer.net/89437336-Udk-338-ekologichniy-menedzhment-yak-zasib-keruvannya-prirodoohoronnouy-diyalnistyu-pidpriemstv.html> (Accessed 3 Aug 2023).

2. Babchyns'ka, O. I. (2020), "Tools for the formation mechanism of environmental management in modern conditions", *Efektyvna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8250> (Accessed 3 Aug 2023).

3. Sahajdak, Yu. Kharchenko, T. and Hats'ka, L. (2021), "Development of environmental management system as a means for modernizing Ukrainian enterprises", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 3(216), pp. 52-59.

4. The official site of Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine (2023), "Ruslan Strilets on how much one day of Russian military aggression costs Ukraine", available at: <https://mepr.gov.ua/500-dniv-velykoyi-vijny-krayina-teroryst-vidpovist-za-ponad-2-trln-grn-zbytkiv-dovkillyu-ukrayiny/> (Accessed 8 July 2023).

5. The official site of Ministry of Economy of Ukraine (2023), "Ukraine faces at least \$2 billion of direct damage due to the explosion of the Kakhovskaya HPP", available at: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=80cfdcfb-8ffb-453c-897d-cf28f575c646&title=ZbitkCherezPidrivKakhovskoiGes> (Accessed 30 June 2023).

6. Martynenko, V. O. (2009), "Environmental management as a new paradigm of municipal management", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2(25), pp. 116-120.

7. Bukanov, Hr. M. (2021), "Formation and implementation of state environmental policy at a regional level", doctor of sciences Thesis, Mechanisms of Public Administration, Classic Private University, Zaporizhzhia, Ukraine.

8. Biliavs'ka, Yu. V. and Minakov, O. V. (2020), "Formation of environmental management at the enterprise", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 37, pp. 24-28.

9. Demianenko, K. A. (2015), "The essence of environmental management and competitiveness of the enterprise", *Ekonomichnyj analiz: zb. nauk. prats'*, vol. 19, no 3, pp. 114-121.
10. Bukanov, H. M. (2020), "Mechanisms of public administration in the field of formation and implementation of environmental policy", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 20, pp. 26-31.
11. Bukanov, H. M. (2020), "Ecological management as an ecological-central system of public governance", *Naukovi perspektyvy. Serii: Derzhavne upravlinnia*, vol. 4 (4), pp. 17-29.
12. Biloskurs'kyj, R. R. (2017), "The mechanisms of state regulation in the system of ecological and economic development of Ukraine", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 2, no 1, pp. 14-27.
13. Martynenko, V. O. (2015), "Environmental management as an important part of ensuring environmental safety in the city", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 607-610.
14. Neshuk, S.S. (2005), "Impact of local governments and self-governance authorities on improvement of environment situation in a region", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 2, available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/region/05nssestr.pdf> (Accessed 3 Aug 2023).
15. Kohut, V. I. and Salavor, O. M. (2017), "Implementation of environmental management tools as a way to achieve sustainable development", *Tezy XIII Vseukr. nauk. on-line konf. studentiv, mahistriv ta aspirantiv z mizhnarodnoiu uchastiu, Suchasni problemy ekolohii* [Theses from the XIII All-Ukrainian online science conference for students, masters and post-graduate students with international participation. Modern problems of ecology], State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine, available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/61.pdf> (Accessed 3 Aug 2023).
16. Perha, T. (2011), "Innovation Models of Ecological Management in Ukraine", *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 2(67), pp. 75-86.

17. Semenov, V. F. and Mykhajliuk, O. L. (ed.) (2004), *Ekolohichnyj menedzhment* [Environmental management], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.
18. Buniakova, Yu. Ya. (2018), *Ekolohichnyj menedzhment* [Environmental management], ODEKU, Odesa, Ukraine.
19. Luk'ianova, O. M. (2022), *Ekolohichnyj menedzhment* [Environmental management], UkrDUZT, Kharkiv, Ukraine.
20. State Enterprise “Scientific-research Institute for Metrology of Measurement and Control Systems” (2016), “Environmental management systems – Requirements with guidance for use DSTU ISO 14001:2015”, UkrNDNTs, Kyiv, Ukraine.
21. Perha, T. Yu. (2014), *Hlobal'na ekolohichna polityka ta Ukraina* [Global environmental policy and Ukraine], Publisher: Lysenko M.M., Nizhyn, Ukraine.
22. Vovkotrub, Ya. V. and Koval', N. V. (2023), “Modern tools of the regional mechanism of environmental management”, *Zbirnyk tez dopovidej mizhn. nauk.-prakt. konf. molodykh naukovtsiv, aspirantiv i zdobuvachiv vyschoi osvity, Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky* [A collection of abstracts from reports at the international science and practice conference for young scientists, post-graduate students and students of higher education. Problems and prospects of modern science development], The National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, pp. 188-190.
23. President of Ukraine (2019), Decree “About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (Accessed 3 Aug 2023).
24. Uzyn City Council (2023), Prohrama okhorony navkolysn'oho pryrodnoho seredovyscha Uzyns'koi mis'koi terytorial'noi hromady na 2019-2030 roky [Environmental Protection Program of Uzyn Urban Territorial Community for 2019-2030], Uzyn, Ukraine.
25. ULEAD with Europe (2019), *Kraschi praktyky ta porady schodo stvorennia enerhoefektyvnykh TsNAP v OTH. Dosvid Prohramy «U-LEAD z Yevropoiu»* [Best practices and tips for creating energy-efficient Centers for the provision of

administrative services. Lessons from the "U-LEAD with Europe" Program], Kyiv, Ukraine.

26. Martyniuk, A. M. Sakaliuk, D. S. Lytvyn, N. V. Halushko, M. I. Kholodova, N. V. Liaschuk, O. O. and Holovko, I. O. (2019), *Enerhetychna samodostatnist' hromad: shliakh do ekonomichnoho rozvytku ta poriatunku planety* [Community energy self-sufficiency: The path to economic development and saving the planet], Quick Print, Kyiv, Ukraine.

27. Fajfura, V. and Krains'kyj, I. (2018), “Environmental and energy modernisation of the development of amalgamated territorial communities”, *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, vol. 23, pp. 16-19.

28. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine “About the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (Accessed 3 Aug 2023).

29. Bukanov, G. (2019), “Social partnership as a tool for implementation of environmental policy at the regional level”, *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 84–89.

30. Bocharova, N. A. (2020), “Environmental aspect of corporate social responsibility of enterprises”, *Ekonomika transportnoho kompleksu*, vol. 35, pp. 32-47.

31. Hrishnova, O. A. and Dumans'ka, V. P. (2011), “The environmental vector of social responsibility”, *Ekonomika i upravlinnia*, vol. 3, pp. 32-38.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023 р.